

zizajočem cvetu pod zgornjo ustno. Največji čmrlj pa ni tako debel, da bi se mogel dotakniti prašnikov v tej legi in z njih postrgati pelod. Ker čmrlj ne more do prašnikov, se prašniki približajo njemu. Kako? Vhod v venčno cev zapirata dve ploščici, ki sta s sloko nitko zvezani s prašnicama. V bližini vsake ploščice je prirasla na vezno nit koničasta prašna nit, ki ves prašnik pritrja na cevko cvetnega venca. Ko pride čmrlj in hoče do medu, ne more do njega drugače, kakor da odrine ti ploščici, zato pa se prašnika zasučeta tako daleč, da se krepko dotakneta s prašnicama kosmatega zadka žuželke, ki naj se za pogostitev oddolži kaduljinemu rodu z oprasovanjem. Tebi bo pa kadulja svojo pripravo razkazala zastoj, če si vzameš cvet in greš s konico vanj. Poskusi, morda boš vesel njene umetnije! Potem pa še cvet previdno prekolji in si vsega natančno oglej!

Cvetovi trav in še mnogih drugih rastlin pa ne potrebujejo žuželk za svoje oprasenje. Ta posel opravi veter. Kadar bo zopet cvetela rž, pojdi okrog sedmih zjutraj na polje in opazuj! Neznatni oblaki se spreletavajo med klasjem, kakor bi neviden topničar neslišno obstreljeval sovražne zrakoplove. Stopi bliže h klasu! Glej, ravno se mota iz plev podolgovat prašnik, omahne navzdol, pa se ujame na tenki nitki. Pretresel se je in iz končnih luknjic se je usul droben prah, ki ga je lahna sapica razpršila med klasjem in biljem. Brez koristi? Ne! Če klase natančno opazuješ, vidiš, da molč iz njih nežne, kosmate nitke. S prostim očesom sicer ne boš veliko videl, že pet- do desetkratno povečevalno steklo pa ti pokaže, da so se nanje ujela predrobna pelodna zrnca. To je brazda, ki v vetru lovi cvetni prah, da se oprasi in oplodi semenska osnova in nastane žitno zrno. Čeprav tu ne vidimo posebnih priprav kakor pri žužkocvetkah, je vendar tudi vse smiselno. Cvetovi vetrocvetki niso kričavi, nimajo živobarvnega cvetnega venca, brez medovnikov so, saj vetra ni treba vabiti s takimi sredstvi, veje kljub temu zdaj v to zdaj v drugo smer in prenaša obilni suhi pelod, značilen za vse vetrocvetke. Temu načinu oprasovanja se zelo dobro prilaga dolga, ko lisičji rep košata in lepljiva brazda, na katero se lové pelodna zrnca kakor muhe na muholovko.

Grem po polju naprej in opazim, da je sejalcu padlo rženo zrnce na sosednjo njivo in vzkalilo. Bilka je sicer nekoliko krajša od njenih tovarišic, ki rasto na gosto, pa vendar dosega poldrugi meter. Pri tleh meri štiri in pol milimetra v premeru, vrh pa ji krona lep klas, ki se že nekoliko nagiba v stran. Ko bi dozorel, tedaj bi se upognil daleč preko oporne ploskve bilke, bila bi enostransko preobremenjena. Pa je že sedaj čudno, da se vzdrži, saj jo veter pogosto prav globoko pripogiba, a se vedno prožno zravna. Le če bi prišla prehuda nevihta, tedaj bi se prelomila in bi se ne mogla več dvigniti, vsaj v celoti ne. Od kod rženi bilki tolika moč in prožnost?

Oglejmo si nekoliko podrobneje njen ustroj in sestavo! Na prvi pogled opazimo, da je bilka na več mestih nekoliko debelejša (kolenčki). Na vsakem kolenčku poganja list, ki je spočetka cevkast in tesno ovija nežno bil, nato pa se nenadoma loči od nje. V notranji zgradbi moremo s prostim očesom opaziti le to, da je v sredi votla in so stene razmeroma tenke. V kolenčkih se votlina močno zoži, zaradi česar je bilka nekako v nadstropja porazdeljena. Močnejše stene v kolenčkih pa so kakor cementni zidni venci, ki dajejo rastlini veliko odpornosti. Pa tudi oblika cevi je zelo smotrno izbrana. Človeška tehnika si lasti veliko koristnih izumov, s katerimi je dosegla pocenitev izdelkov, ne da bi

pri tem trpela uporabnost predmeta. Zelo važna je na primer naloga, ki si jo je postavila, da dá čim manjši množini železa tako obliko, da bo imela čim večjo nosilnost. Tako so nastali nosilec, traverze. Železni nosilec, ki ima obliko ležeče velike črke H, vzdrži skoraj isto obtežitev kakor nosilec istih mer, a narejen iz celega. Koliko več železa je treba za tega, a večji koristni učinek nikakor ni v razmerju z večjimi stroški. Prav tako so našli, da je cev, narejena iz določene množine železa, veliko teže upogljiva kakor palica, ki je narejena iz enake množine železa. Kar je človeški um po dolgih poskusih in računih dognal in izvršil, je v naravi že oddavnaj uporabljeno. Saj ržena bilka in bilke vseh drugih trav in stebila še nešteti rastlin so take cevi in skupki nosilcev. Teh nam prosto oko ne pokaže, odkrije nam jih drobnogled, ako rastlinska stebila in bilke gledamo v prečnem in vzdolžnem prerezu. (V drugo naprej.)

OBIČAJI IN VRAŽE ZA PROSINEC

NIKO KURET

1. Novo leto

Ze stari Vajkart Valvasor, ki je leta 1689 opisal »Slavo vojvodine Kranjske«, poroča o običajih za novo leto. Na kmetih zavzame kmečki gospodar mesto duhovnika in na novega leta dan zvečer drugič pokropi z blagoslovljeno vodo in pokadi s kadihom božično pecivo, potice in poprtnjak, ki leži že od svetega večera dalje na belo pogrjnjeni mizi. Prvikrat je opravil ta obred na sveti večer, tretjič pa ga bo opravil na večer pred sv. Tremi kralji.

Od svetega Miklavža pa do svečnice so hodili koledniki po fari. Peli so in zbirali darove, ki so zanje kupili rume-nega voska za cerkev. Za vsako cerkev v fari so opravljali ta posel možje in fantje iz soseske. Zbralo se jih je šest, pa tudi do petnajst, in vsi so bili oboroženi. Drugod pa sta koledovala le po dva kolednika. Ključarji so izbrali po dva mlajša fantiča, ki sta koledovala po fari, da sta nabrala darov za svečavo v cerkvi. Ključarji sami in drugi možje in fantje pa so se zbrali na starega leta dan in so hodili s kolednikoma naokrog. Na novega leta dan so prišli spet v sprevodu z godci v farno cerkev, kjer so pripravili darovanje okoli oltarja. Isto so storili na praznik sv. Treh kraljev. Tako so nabrali denarja za cerkveno svečavo.

Belokranjci načenjajo na novo leto »novoletnico«, hleb belega kruha, ki je bil na mizi poleg božičnika že na badnik (sveti večer) in je bil že tedaj namenjen za novo leto. Tudi koroški Slovenci jedo na novo leto »drugi hleb«. Na sveti večer postavijo namreč tri hlebe kruha na mizo, zraven pa polože še enega iz slabše moke. Prve tri polože v obliki tri-kota, na sredo postavijo »sveto martro« (križ) in »kandelo« (svečo). To blagoslovi, pravijo, ponoči sam ljubi Bog. Prvi hleb jedó na sveti dan, drugega jedó na novo leto. Tretji hleb čaka »pernahti« (praznika sv. Treh kraljev). Od slabšega kruha dobi na sveti dan vsako živinčce svoj delež. V Beli Krajini dobi na novega leta dan vsako živinčce kos božičnika.

Med Rezijani ali beneškimi Slovenci so živeli svojevrstni običaji. Na tepežnico je smel udariti moški vsako žensko, ki jo je srečal, z dlanjo po hrbtu. Na novega leta dan so ženske moškimi vračale. Med beneškimi Slovenci je bil v navadi tudi poseben novoletni ples. Na novo leto opoldne so hodile ženske k studencu po vodo. S polnimi vedri na glavi so

odplesale med petjem na vaško trato. Pred njimi je hodil možak, ki je brenkal na kitaro ali mandolino, poleg pa je žvenkljala ženska z bobenčkoma (tamburelli). Ko so dospeli v vas in na trato, so se ustopili moški okoli žensk v kolobar, ženske pa so začele plesati sredi njega. Pri tem so obdržale vedra na glavah, a so z medenim korcem zajemale vodo in jo zlivale moškim v obraz. To so počenjale, dokler niso bila vedra prazna.

Kdor zgodaj vstane na novega leta dan, ta bo vstajal zgodaj vse leto. Kdor pa pozno vstane, ta bo vse leto pozno vstajal.

Kar na novo leto delaš, boš delal vse leto. Kakršen si na novo leto, tak boš vse leto.

Ako na novega leta dan srečaš najprej žensko, boš vse leto nesrečen, pravijo na Goriškem. V Beli Krajini pa menijo, da bodo čez leto pokali obroči na posodi, če pride na novo leto najprej ženska v hišo. Zato pa naročajo na staro leto sosede drug drugemu, naj pride na novo leto zarana moški v hišo. Pogosté ga potem z žganjem ali s čim drugim.

Kdor na novo leto pade, umre še tisto leto, pravijo na Koroškem.

Kdor pride na novo leto najhitreje od službe božje domov, bo vse leto najurnejši, govore v Suhi Krajini in v Kostelu.

Če na novo leto luči v cerkvi mirno goré, tedaj bo leto dobro, mirno in rodovitno. Če pa goré slabo, bo slabo in vilharno tudi vse leto. Tako trdijo na Goriškem.

Na Štajerskem mečejo dekleta na novega leta dan pred soncem novc ali rdeče jabolko v vodo, da bi jim dala moža. Drugod spet verujejo, da bo dala voda moža le tistemu dekletu, ki prej pride. Vreči mora v vodo jabolko, ki je vanj zataknila rožmarin. V Beli Krajini gredó dekleta po polnoči na studenec po vodo. Tista, ki je bila prva, zagradi studenec s kamenjem ali trnjem, da druge ne morejo blizu. Te dražijo tisto, ki je bila prva: »Ti si staro vodo odnesla, a me smo novo!« O njej pa tudi pravijo, da se bo tisto leto omožila. Tudi belokranjska dekleta nosijo ta dan vodi ali studencu darove: kruha, jabolk, orehov, ki jih mečejo vanj.

2. Sv. Trije kralji

Čas od božiča do svetih Treh kraljev posvečujejo ponekod na Slovenskem tako, da živine te dni ne vprezajo.

Kakor na svetí večer in na starega leta večer, tako kade na Kranjskem tudi na večer pred svetimi Tremi kralji z navadnim kadihom, pa tudi s posvečenimi mačicami in s suhim listjem in cvetjem, ki so ga nosili na Telovo za procesijo in ki o njem menijo, da je zato posvečeno. Drugod devajo na žerjavico krušnih drobtin namesto kadila ali pa tudi s kadihom vred. Hkrati krope z blagoslovljeno vodo. Po navadi opravlja ta obred gospodar sam s kakšnim pomočnikom, ki mu pomaga kaditi.

Po vseh slovenskih krajih, četudi ne več v vsaki hiši, je še stara pobožna navada, da napišejo zvečer pred svetimi Tremi kralji na notranjo stran hišnih vrat začetnice imen svetih Treh kraljev z letnico na vsako stran in s križi vmes. Takole:

19 + G + M + B + 39

Ta napis ostane na vratih do drugega leta.

Na Kranjskem moli gospodar na praznik sv. Treh kraljev z vso družino, potem prereže božičnik na dvoje ter razdeli eno polovico skoraj vso med družino, drugo polovico pa

razda živini. Nekoliko tega kruha puščajo za goste in prijatelje, nekaj pa za živino, kadar oboli. — Pri štajerskih Slovincih prinese gospodinja božičnik (stalnik, močni kruh, pomožnjek) o sv. Treh kraljih zjutraj spet na mizo in ga gospodar šele tedaj razreže. Zbere se vsa družina. Gospodar dá vsakemu kos, toda ga drži visoko pod strop, da mora vsakdo visoko skočiti ponj. Čim više skoči, tem više bo zrasel. »Od več hiš ko stalnika pokusiš, tem močnejši boš!« pravijo tudi. Posebno močan bo menda tisti, ki je pomožnjek od devetih, po mnenju drugih spet od sedmih hiš. Tega kruha dajejo tudi živini. — Na svetí večer naredo med goriškimi Slovinci na mizo s kredo znamenje svetega križa. Mizo pogrnejo s prtóm, nanj pa polože hleb belega kruha, ki ga nazivajo prtnjak. Ta hleb ohranijo še za oba druga sveta večera, to je k novemu letu in k večeru sv. Treh kraljev. Na dan sv. Treh kraljev si odreže vsak član družine po en kos. — Koroški Slovinci dajejo živini na novo leto in za sv. Tri kralje navadnega belega kruha in posvečene soli. Kos božičnika dajejo na ta dan tudi v Beli Krajini.

Posebno navado imajo na Goriškem (na Kamnu blizu Kobarida). Zvečer pred sv. Tremi kralji skuhajo skledo močnika in ga prinesó na mizo. Poleg sklede polože tri žlice. Drugi dan, na praznik sv. Treh kraljev, pa je vsakdo izmed družine z vsemi tremi žlicami v spomin darov svetih Treh kraljev.

Po gornjem Goriškem, na Gorenjskem in po Koroškem pravijo, da hodi na dan po sv. Treh kraljih Perta, ki ima sekiro. Z njo strašijo otroke. Na Gorenjskem ji pravijo Pehtra ali Pehtra baba, na Koroškem pa Vehtra baba. Tod tudi trdijo, da prihaja na večer pred sv. Tremi kralji iz svojega skalnega brloga k vasem. Hudobne otroke grozno strahuje: prereže jim namreč črevo. Tem bolj pa se je smejo veseliti pridni otroci, ki zavoljo tega pojo:

Pehtra baba, daj vorih, (vorih = oreh)
povhen žakelj pa en mih! (mih = meh)

Pridni otroci dobe od nje posebno orehov. Pehtra baba prihaja kot stara ženska z dolgimi sivimi lasmi, v rokah nosí burkle (»pečne vile«), ki z njimi strahuje otroke. Tudi hudobnim nasuje orehov na mizo: ko jih pa hočejo vzeti, plane z burklami po njih.

Pehtra ali Vehtra baba je kraljica belih žen, ki je ljudstvo v njih posebilo megle v gorah. Tem ženam pravijo na Koroškem želik-žene ali žalik-žene. Pripovedujejo, da stanuje Pehtra najrajši v logih in bregovih, poleti tudi v globočini jezer. Pozimi dela sneg ali tako imenovano babjo kašo ali pšeno. Čez zimo rada spi v kakšni gorski duplji, ne trpi pa pasjega lajanja. Tudi prede rada pozimi in če ji namečejo pastirice poleti lanu, jim blagoslovi čredo. Pastirji pravijo, da jo vidijo večkrat o mraku, ko pohajkuje po najvišjih bregovih. V rokah drži zlato ročko ali pa vehtro (kad). Tudi na kravi jo je že videl jahati neki pastir. Pehtra baba ima prav obilne prsi.

Pastirji po planinah imajo posebno igro, pri kateri kličejo:

Vehtra baba, dežja daj!
Lanu ti dam debel kučaj! (kučaj = tolčaj, snopek lanu)

Večkrat oblečejo kakšno pastirico v plašč, ki so ga spletili iz sitja, in jo polivajo z vodo, plešejo okoli nje in kriče:

Vehtra baba, daj pšenice!
Moji kravički travice!

Zdi se, da je Perhta ali Pehtra baba ostanek vere v boginjo dežja in rodovitnosti iz časov poganstva.

Na Dolenjskem in Notranjskem je Pehtra popolnoma neznana. Na Štajerskem se je združila z neko svojevrstno predstavo sv. Lucije (15. december).

Svoje dni so peklo štajerske Slovenke ponekod na dan sv. Treh kraljev posebno pogačo iz bobove moke, ki so jo imenovala »bobov ded«. — V konjiški okolici vmesijo in speko gospodinje že na sveti večer v poseben božičnik neko zrno, ki se imenuje »sézam« (lat. sesamum). Ta hleb pogrnejo z belim prtom in ga načno šele na dan sv. Treh kraljev zjutraj po rani maši. Kdor najde zrno v svojem kosu, bo vse leto zdrav in močan, tako da bo zmagal v vsakem boju, tudi v vojski.

Dekleta po slovenskem štajerskem, ki bi se še v predpustu rada omožila, hodijo na dan sv. Treh kraljev zgodaj po vodo v bližnji potok, pa če je še tako mrz. S to vodo se morajo umiti vsi, kolikor jih je pri hiši, ker ima ta voda po ljudski veri posebno zdravilno moč v sebi, da se človeka ne primejo gobe ne kaka druga nalezljiva bolezen.

Ponekod na slovenskem štajerskem vérujejo, da se v noči pred sv. Tremi kralji odpira nebo in da podeli tedaj Bog vsakemu vse, česar si tisti čas zaželi.

Kdor se od sedmega leta dalje ob samem kruhu posti sv. Trem kraljem na čast, ta vé, kateri dan bo umrl. Drugod spet pravijo: Kdor se posti na dan sv. Treh kraljev od tistega časa, ko se začne zavedati, pa do sedmega leta, temu pridejo sv. Trije kralji tri dni pred smrtjo povedat, kdaj bo umrl.

3. God sv. Antona puščavnika.

Pri Slovencih se časti ta svetnik, ki ima na podobah pri sebi prašička, kot varuh prašičev. — Ta dan ponekod nihče ne vpreza živine.

Dekleta, ki bi se bila rada omožila še v predpustu, so se nekoč na ta dan k maši gredé butale v peči ali skale. Takim pečem so zato vzdeli priimek »babja peč«.

4. God sv. Vincencija

Ta dan gre ponekod vsak gospodar v svoj vinograd in odreže nekaj trt. S seboj vzame kos božičnika, ki ga je prihranil nalašč za ta dan. Tako trte rajši rodijo.

Tudi ta dan ponekod živine ne vprezajo.

(Viri: Navratil, šašelj in drugi.)

N O V E K N J I G E

Franc Grivec: SLOVENSKI KNEZ KOCELJ. Inicialke in vinjete narisal ter osnutek za platnice napravil akad. slikar Slavko Pengov. V zbirki Kosmos izdala in založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, 1938. Natisnila Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani. Strani 298 in zraven zemljepisna karta slovenskega ozemlja v 9. stoletju. Med besedilom je 14 krajepisnih podob, na čelu knjige podoba kneza Koelja po kipu Tineta Kosa. — Knjiga obsega poljudnoznanstveni življenjepis blatenskega kneza Koelja v razsežnem zgodovinskem okviru in skoraj sto strani virov in dragocenih opomb, ki so deloma kar celotne razprave. Tu objavlja raziskovalec dobe slovanskih blagovestnikov,

prelat dr. Grivec, nekako sintezo dosedanjih razprav o dobi sv. Cirila in Metoda, ki jih je napisal mnogo sam, kot zgodovinar in teolog, mnogo pa so jih napisali drugi, zgodovinarji in jezikoslovci, bodisi slovanski bodisi nemški. Knjiga nudi obenem dober pregled preobsežnega znanstvenega slovstva o tej dobi in temeljit vpogled v težavno raziskovanje temeljnega poglavja slovanske cerkvene zgodovine in narodne prosvete. Velik delež tega potrpežljivega dela je opravil dr. Grivec; številne knjige, razprave in poročila, raztresena deloma po Bogoslovnem Vestniku in celo po dnevnem časopisu, je strnil v poljudnoznanstven spis, ki je za tako vsebino upravičeno izšel v razkošni opremi. Grivec prejšnja svoja in tuja dognanja popravlja in dopolnjuje, le redko mu je treba kaj prejšnjih mnenj spremeniti; tako je zaslužni pisatelj z zgodovinskimi dejstvi, ki jih mestoma po potrebi še poveže med seboj s trdnimi znanstvenimi domnevami, očrtal, lahko trdimo, vso podobo slovanskih blagovestnikov z njuno dobo vred. Priznanja je vredna tudi pisateljeva zamisel, da je treba te važne resnice naše narodne zgodovine s poljudno pisano knjigo posplošiti, zakaj poznavanje začetkov naše narodne in cerkvene zgodovine je tako za narodno zavest kakor za državljansko vzgojo potrebno, znanstvenik pa se na tak način lepo oddolži svojemu narodu. Vsebina Grivčeve knjige je mestoma, prav posebej za nestrokovnjaka, nenavadno zanimiva in včasih, da tako rečem, pretresljiva, n. pr. ko govori o Anastaziju in Arseniju v Rimu, o Metodovi osamelosti, o Koeljevem koncu, o Cirilovi askezi itd. Taka poglavja so za bralca ne le nova spoznanja, temveč doživetja. — Lepe ilustracije Slavka Pengova so izvršene v slogu »duhovnega realizma«, podobno kakor njegove slike v Mohorjevem koledarju in v župni cerkvi na Bledu; v črnem tisku bi, menim, še bolj učinkovale. — Lepa knjiga je zaslužila, da so o njej že dokaj pisali, neutrudljivemu pisatelju o naši cerkveni in začetni narodni zgodovini pa bo ta pomembna knjiga sloves temeljitega znanstvenika le še bolj utrdila. J. P.

Dr. Andrej Snoj: KRIŽEM PO PALESTINI. Mohorjeva knjižnica 104. Založila Družba sv. Mohorja v Celju, 1938. Str. 244. — Slovenci se po vojni menda premalo zanimamo za Sveto deželo. Na vsak način manj, kakor smo se pred vojno. Ne le laiki, tudi duhovniki. Drugi narodi prirejajo — vsaj do zadnjega časa, ko je bila Palestina še mirna — redno leto za letom skupna romanja v Palestino. Gotovo je tu tehten razlog vprašanje valute, vendar zadošten ni. Manjka iniciative, organizacije, morda tudi nekoliko — močne vere. — Zato je treba pozdraviti vsak pojav, ki bi nas utegnil nekoliko predramiti in nam zbuditi hrepenenje po svetih krajih. Najprimernejše sredstvo za to je dobra knjiga, dober potopis. — Taka je gornja knjižica vseuč. prof. dr. A. Snoja. Pride nam prav zlasti še zaradi svojih odličnih lastnosti. Pisatelj, ki je prebil leto dni v Palestini, je biblični strokovnjak in duhovnik. Ni hodil v Palestino odkrivat turističnih lepot, ne zionističnih kolonij, torej »moderne Palestine«, ampak si je hotel »predočiti današnjo sliko krajev, ki so v zvezi z življenjem našega Odrašenika«, kakor sam pravi v predgovoru. Sad teh svojih opazovanj nam je poklonil v pričujoči knjigi. Najbrž ne vseh. Moral se je omejiti. »Največ mi je bilo na tem,« piše, »da pokažem, kaj se je v novejšem času arheološko pomenljivega odkrilo in kako iz današnje pokrajine, iz življenja današnjih prebivalcev še vedno veje častitljivi duh Kristusovih časov.« — S tega pisateljevega zrelišča je treba brati knjigo. To se